

УЛОГАТА НА ЕВРОПСКИОТ СУД НА ПРАВДАТА ПРИ КРЕИРАЊЕТО НА ОПШТИТЕ ПРИНЦИПИ НА ЕВРОПСКИОТ ПРАВЕН ПОРЕДОК

Апстракт: Интеграцијата го усложнува формалното и материјалното разбирање на Заедницата/Унијата. Ревидирањето и адаптирањето на Договорите од почетните 6 па до денешните 28 земји-членки драстично ја менува процедурата на усогласување на правните системи помеѓу членките и Унијата. Во мноштвото правни акти се појави *потреба од издвојување на оние одредби кои се од витално, суштинско значење во ЕУ правото*. Ова е со цел да се олесни дискрепанцата која неизбежно се наметна како последица на различноста во правното резонирање на големиот број членки.

Од истите причини, се појави потреба од постоење на морално-етички вредности, кои со тек на време станаа *spiritus movens* на ЕУ, основната честичка во јадрото на Унијата. Принципите се преименуваа во вредности со што се истакна социјалниот момент на припадност – вредност. Нормите сами по себе не се доволни бидејќи тие се цел сама на себе, а принципите и вредностите се одраз на социјалната реалност. Таков е примерот со идентитетот, кој претставува неизбежен елемент во европската уставност.

Се зајакнува улогата на Европскиот суд на правдата кој од почетокот на интеграцијата успеа да го наметне својот авторитет преку градење на прецеденти, за подоцна да стане главна институција која ги „пополнува правните празнини“ во примарното право на Унијата. Овој текст обработува случаи кои играле пресудна улога во градењето на општите принципи на ЕУ правото.

Клучни зборови: *европска интеграција, уставност, уставен поредок на ЕУ, Европски суд на правдата, принципи, човекови права*

SALEVSKA TRAJKOVA Vasilka

**THE ROLE OF THE EUROPEAN COURT OF JUSTICE IN
CREATING THE GENERAL PRINCIPLES OF THE EUROPEAN
LEGAL ORDER**

Abstract: The integration complicates the understanding of the European Union in its formal and material sense. The adaptation of the Treaty since the Community of 6 until the latest enlargement of 28 member states, drastically changes the procedure for harmonization of the legal systems of the members and the EU. In the complexity of acts, an urge for separation of the most vital, essential EU legal acts has appeared. The main purpose is to ease the discrepancy, the gap between the systems that have appeared due to the enlargement.

From the same reasons, an urge for moral and ethical values appeared. With time, they became the *spiritus movens* of the Union. The principles were renamed into values, stressing the social moment of belonging – value. The norms were no longer enough as they became purpose for itself; the principles and values became the social reality. One example is the identity, which is inevitable part of European constitutionality.

The role of the European court of justice straightened. Since the beginning of the enlargement process, the ECJ managed to impose its authority and to become the main institution that “fills in” the legal gaps in the Treaties of the EU. This text elaborates cases that had immense impact in creating the general principles of the EU law.

Key words: *European integration, constitutionalism, constitutional order of the EU, European court of justice, principles, human rights*

Европскиот суд на правдата игра важна улога во креирањето на европското уставно право, особено кога пресудите ги создаваат принципите. Општите принципи се воспоставуваат преку практичната примена на основачките договори на Унијата, пополнувајќи ги празнините во легислативата на ЕУ или како резултат на прифаќање на уставно-правните традиции на земјите-членки, претставувајќи еден вид на „европско прецедентно право“. Во основачките договори постојат одредби со кои е извршена кодификација на одредени принципи, откако претходно биле воспоставени од Европскиот суд на правдата¹. Бидејќи се

¹) Чл.6(3)ДЕУ: „3.Основните права, гарантирани во Европската конвенција за заштита на

од големо конститутивно значење во правото на Унијата, во хиерархијата на извори стојат на рангот на примарното право.²

Европскиот суд на правдата ги обликува општите принципи на правото на ЕУ според сличноста во меѓународните договори од каде што изворно ја влечат својата основа на меѓународно прифатени принципи, но исто така и од националните уставни на земјите-членки.

Најважниот од нив е *принципот на примарност* на правото на Заедницата кој не е регулиран во договорите и овозможува униформна апликација на правото на Унијата. Примарноста спречува преземање на еднострани акции кои не се во согласност со правото на ЕУ од страна на земјите-членки. Иако со обид експлицитно да се регулира во Уставниот договор, примарноста сè уште и по донесување на Лисабонскиот договор останува надвор од формалните примарни договори.

Принципот на директен ефект ја воспоставува директната врска на индивидуата со заедницата, чија правна основа е постоење на двојно државјанство – она националното и на Унијата. Индивидуата може да се повикува на Европската легислатива исто како и на националната легислатива од земјата чиј државјанин е, не само за општо валидните регулативи, туку и за директивите со јасна и недвосмислена содржина доколку тоа овозможува поповолна позиција за индивидуата.³

Почитувањето на фундаменталните човекови права и градењето на принципи за нивна заштита како уште еден принцип беше логичен чекор за заокружување на целината, која „го потврди легитимитетот на европскиот правен ред“⁴.

1.1. Директен ефект

Во периодот од 1963 до 1970 година, ЕСП во низа одлуки воспостави врска на Заедницата со членките аналогна на правните релации во федерални држави. Токму овој период, според Веилер (Weiller), е

човековите права и основни слободи и како што произлегуваат од заедничките уставни традиции на земјите-членки, претставуваат основни начела на правото на Унијата“.

²) Hartley TC, „*The foundations of european union law – an introduction to the constitutional and administrative law of the European union*“, seventh edition, Oxford university press, 2010; Георгиевски Сашо, „*Вовед во правото на Европската унија*“, Универзитет „Св. Кирил и Методиј“, 2010, стр. 91,93, 113.

³) Исто, Everling U. „*The EU as a federal association*“, in Bogdandy, Bast „*Principles of European constitutional law*“, Hart publishing 2010, 724-725.

⁴) Trimidas, „*Primacy, fundamental rights and the search for legitimacy*“ во Maduro and Azoulai (Eds.) „*The past and future of EU law*“, Hart publishing, 2010.

најважниот за конституционализацијата на Заедницата, бидејќи, според него, вистинските уставни доктрини се поставија тогаш, а сите понатамошни обиди се заради постигнување префинетост.

Директниот ефект овозможи земјите-членки кои ги кршат обврските на Заедницата да се соочат со правни мерки пред домашните судови, не дозволувајќи спорот да се решава на меѓудржавно ниво. Индивидуите ја забележаа оваа придобивка и масовно се зголеми бројот на случаи, повикувајќи се на доктрината како правна основа. Директниот ефект оперираше не само во креирање на ефективни обврски меѓу земји-членки и индивидуи, туку и помеѓу индивидуи *inter se*⁵. Во поширока смисла значи директно повикување од страна на индивидуите на правно обврзувачки одредби од ЕУ правото со јасна, прецизна и безусловна содржина пред националните судови. Во потесна смисла или т.н. класичен концепт на разбирање значи капацитет на одредбите на правото на ЕУ да доделат права на индивидуите.

Целосно влијание на директниот ефект е само во комбинација со супрематијата. За разлика од некои федерални уставни договори на Заедницата не ја регулираат супрематијата како принцип. Но, затоа пак Европскиот суд на правдата почнувајќи од 1964 година во своите пресуди ја формулира супрематијата како подредување на националното право врз правото на заедницата преку невалидност на секоја национална одредба која е во спротивност со одредбите на Договорите. Веилер (Weiller) експлицитно, како никој до тогаш, истакна дека Судот ја има улогата на одлучувач за тоа кои норми се во сферата на апликација на правото на Заедницата. Принципот супрематија може да се сфати повеќе како *принцип според кој секое право формира своја супрематија во рамките на својата надлежност* отколку како принцип на апсолутен примат на правото на Заедницата врз членките.

Директниот ефект се истакнува кога се применува непосредно со супрематијата. Во монистички или квазимонистички држави како САД, иако одредбите донесени на ниво на држава можат да бидат прифатени по автоматизам, во правниот ред на федеративните единици, нивниот нормативен статус го следи правило – *lex posterior derogat lex anteriori*. Оттука често се случува национално законодавство кое не е задоволно

⁵ Со исклучок на еден тип на правни мерки—директиви на Заедницата кои продуцираат ефекти во вертикалните врски на јавните авторитети и индивидуите, **но не и во хоризонталните врски** меѓу индивидуите *inter se*. Види Case 148/78 *Pubblico Ministero v. Tullio Ratti* [1979] ECR 1.629; Case 152/84 *Marshall v. Southampton and South West Hampshire Area Health Authority* [1986] ECR 723.

со новите одредби да донеси ново законодавство кои ќе го дерогира постоечкото. Доктрината на супрематија пак, присутна во Европската заедница/унија, норма донесена во Заедницата која е поткрепена со доктрината на директен ефект, ќе биде прифатена како дел од правото на државата и ќе има примат, дури и кога таа е спротивна на националните норми.

Пресудата во случајот Ван Гент ен Лус (*Van Gend en Loos*)⁶ ги изненади и членките и меѓународната јавност, бидејќи во почетокот на креирање на ЕЕЗ, обврските и правата доделени на индивидуите од примарните договори не можеа да се претпостават бидејќи тие важеа за класични меѓународни, склучени за да го олеснат меѓудржавното координирање. Но, ставот на Европскиот суд на правдата покажа поинаку.

Van Gend en Loos во случајот е транспортна компанија која пренесува хемиска материја од Германија во Холандија и се судри со наплата на увозна такса на холандската царина предвиден во акт донесена од страна на Холандската управа за внатрешни приходи (NIRA) во 1961 година. Поради истото, фирмата се пожали на прекршување на одредбите од Договорите, повикувајќи се на принципите врз кои е изграден внатрешниот пазар на Европската заедница. Започнувајќи како прелиминарно упатување на Холандскиот управен суд за поништување на акт донесен спротивно на одредбите на ДЕЕЗ и повикувавајќи се на чл.12 ДЕЕЗ кој експлицитно истакнува воздржување на зејмите-членки од активности кои можат да предизвикаат разлика во функционирањето на пазарот, Европскиот суд на правдата даде пошироко толкување. Според Судот, ДЕЕЗ е „многу повеќе од стандарден договор кој креира определени обврски“. Тоа се потврдува со воспоставувањето на ЕУ институциите кои уживаат суверени надлежности кои влијаат врз земјите-членки и нивните граѓани. Во заклучокот на пресудата во случајот *Van Gend en Loos*, Европскиот суд на правдата за прв пат истакнува дека: „Заедницата претставува нов правен ред на меѓународното право, поредок во кој државите ги лимитираат своите суверени права во ограничен број на области во интерес на своите граѓани. Независно од легислативата на земјите-членки, правото на Заедницата им доделува права на индивидуите, а не само обврски“.

Условите наведени во чл.12 ДЕЕЗ (сега чл.30 од Договорот за функционирање на Европската унија) се искористени како аргументи за постоење на директен ефект: одредбите во Договорите да бидат јасни,

⁶) Case 26-62, *NV Algemene Transporten Expeditie Onderneming van Gend en Loos v Nederlandse Administratie der Belastingen* 1963, ECR I

безусловни, прифатени без резерви од страна на членките и нивната употреба да не зависи од донесување на национални мерки за нивна имплементација. Оваа доктрина овозможи изградување на Заедница во која не само што државите, туку и од индивидуите можат да видат субјекти на правото на Заедницата. Ова е резултат на демократски идеал кој во модерното време ја оневозможува слободата на Владите да го уживаат универзалното правило за нивното владеење – “L’etat c’est moi”. Европската заедница која ги почитува веќе споменатите принципи, но и оние кои дополнително ќе бидат споменати претставува заедница во која индивидуата нема само обврски, туку ужива и права кои се заштитени преку Договорите од примарното право.⁷ Природата на доктрината е пред сè политичка, изградена врз основа на уставниот систем на Заедницата кој е основа и почеток за градење на сите понатамошни принципи.

1.2. Супрематија

Принципот на супрематија е уште еден генерален принцип во правото на ЕУ креиран од страна на Европскиот суд на правдата без да постои формално-правна основа во Договорите од примарното право. Според мислење на правната служба на Советот на министри од 22 јуни 2007 година за Декларацијата 17 на Лисабонскиот договор, а во врска со значењето на Лисабонскиот договор, се истакнува дека примарноста на законодавството на ЕЗ е клучното начело на законодавството на Заедницата. Така, усвојувањето на нормативната наднационалност (донесување на Европски правила со федеративен авторитет над државните правила) и меѓувладиното донесување на одлуки (државна контрола и можност за вето врз процесот на донесување одлуки) го формираат двојниот карактер на супрематијата.⁸ А таа, низ низа пресуди на Европскиот суд на правдата го добива атрибутот на уставна доктрина, не за да даде легитимитет на нормативниот легитимитет, туку за да го контролира авторитетот на институциите.⁹

⁷⁾ Pescatore P. “The doctrine of direct effect: an infant disease of community law”, ELRev 8, 1983.

⁸⁾ Weiller J.H. „*The community system : the dual character of Supranationality*“ 1 Y.B.Eur.L. 267 (1981.)

⁹⁾ Во понатамошната работа, особено во „*Eurocracy and Distrust: Some questions Concerning the role of the ECJ in the protection of fundamental rights within the legal order of the European communities*“, Weiller J.H., 61 Washinton law review 1103 (1986), Weiller ја истакнува врската на уставните доктрини на Европскиот суд на правдата, конкретно заштитата на фундаменталните права со супрематијата и директниот ефект – со други зборови, нормативниот авторитет на Заедницата нужно наметна воспоставување на уставни принципи за да го одржува и контролира нормативниот супранационализам во Заедницата. I-2517, [24]

Супрематија не е нужно врзана со дејствувањето на директиот ефект. Нејзината самостојност доаѓа од неусловеноста на примена која се среќава кај директниот ефект и сама по себе може да издејствува да бидат отстранети националните правни норми кои не се во согласност со надреденото ЕУ право. Во пресудата на случајот Ciola¹⁰, Австриската влада побара од супрематијата да не се применува во конкретни национални акти кои регулираат индивидуални права (дел од кои во Австрија не беа на иста линија со одредбите од ЕУ правото). Судот на ова барање одговори дека секоја национална одредба која е контрадикторна со применливото право на Унијата не смее да се аплицира, сè додека истата не биде усогласена. Оттука, е видно дека супрематијата се поставува секогаш во линија со директниот ефект независно дали се работи за административен национален акт, па сè до ранг на уставна одредба¹¹. Уште еден случај е кога супрематијата делува како правен лек во решавање спорови пред домашни судови во кои се појавува правото на ЕУ.

Подолу се прикажани неколку случаи на ЕСП кои ја означиле еволуцијата на овој принцип.

1.2.1. Коста наспроти ЕНЕЛ (*Costa v E.N.E.L*) е првиот случај на Европскиот суд на правдата каде што се воспоставува надреденост на ДЕЕЗ врз националното право на членките и притоа за прв пат го воведува терминот „устав“ во конотација со Европското право.¹²

Во 1962 година Италијанската влада ја национализира поранешната компанија за електрична енергија „Ente Nazionale Energia Elettrica“ или позната под кратеницата „E.N.E.L.“. Адвокатот Фламино Коста (Flamino

¹⁰⁾ Case C-224/97 Ciola v Land Vorarlberg [1999] ECR I-2517, [24]

¹¹⁾ За рангот на уставни одредби е пресудено во случајот Case 11/70 *Internationale Handelsgesellschaft mbH v Einfuhr und Vorratsstelle für Getreide und Futtermittel* [1970] ECR 1125 во кој германската компанија која го поднесла предметот пред судот оспорувала регулатива на Заедницата која била во спротивност со германските национални принципи на пазарните услови, економската слобода и пропорционалноста во трговската политика и притоа барала поништување на регулативата. На ова судот одговорил дека „обврските кои произлегуваат од договорите (како независен нов извор на право) не можат да бидат пребиени со националните права на членките, особено ако истите ја доведуваат во прашање правната основа на договорите од Заедницата. Оттука, правото за Заедницата не смее да биде доведено во прашање дури и кога се работи за одредби од уставен карактер во националниот поредок на членките.

¹²⁾ Во своето финално излагање, Advocate-General Maurice Lagrange истакна дека „Договорот од Рим секако дека во одредени делови има карактер на устав на Заедницата“ (Opinion concerning case 6-64, 1964. 585).

Costa) како сопственик на акции од истоимената компанија ги изгуби сите права при национализацијата. До Коста, како и до сите корисници на електрична енергија, беше пратена месечна сметка за струја во вредност од (тогашни) 3 долари, за кои тој процени дека не треба да ја подмирува со оглед на неговиот статус како претходен ко-сопственик на дел од акциите кои никогаш не му беа подмирени. Плаќањето на сметка под тие услови тој го сметаше за спротивно на заложбите и одредбите на правото на Европската заедница. Затоа, прашањето дали италијанскиот закон кој обезбедува национализација прекршува одредени одредби од ДЕЕЗ на барање на г.Коста беше упатено до Европскиот суд на правдата. За хронолошко појаснување, Италија го ратификува Договорот од Рим во 1957 година, а во 1962 се донесе закон со кој се национализира компанијата за електрична енергија. Применувајќи го принципот на *lex-posterior*, според кој секој новоусвоен закон го укинува претходниот, Италијанската влада сметаше дека национализацијата на компанијата е прашање од национален интерес и дека секој преземен чекор останува надвор од рамките на надлежности на Европскиот суд на правдата. Спротивно, г.Коста го покрена прашањето за прекршување на одредбите од Договорите на ЕЕЗ од страна на италијанскиот закон за национализација.

За Италијанската влада ова беше прашање за решавање на италијанското законодавство, иако и определени одредби од договорите на ЕЕЗ регулираа слична проблематика. Ваквата аргументација од италијанска страна ја покажува намерата за зајакнување на националниот интерес. Според Италија, Европскиот суд на правдата кој е надлежен за толкување на договорите на ЕЕЗ нема јурисдикција по ова прашање.

Важноста на овој случај е што за првпат го менува дискурсот на аргументите кои се однесуваат на заштита на националните законодавства. Ако аргументите на Италијанската влада беа прифатливи, тогаш секоја земја-членка ќе може да донесе нова законска регулатива која ќе ги стави на страна Договорите на ЕЕЗ. Ако која било национална легислатива по ратификација на национален закон може да ги укине договорите, тогаш нивното постоење ја губи важноста со која се креирани. Ако принципот на *lex-posterior* навистина може да влијае на договорите, тогаш целокупното предавање на надлежности со негово потпишување е без значење.

Од тие причини, одлуката на случајот *Costa vs ENEL* ја реши дилемата околу прашањето за надлежноста на национализацијата која во тој период се вбројуваше под националното, уставно право. Практично сите прашања кои дотогаш произлегуваа од релациите на правото на

Заедницата со националното право се решаваа преку националните уставни судови наместо преку Европскиот суд на правдата.

Преку „измислување“ на доктрината на супрематија, Европскиот суд на правдата го промени дискурсот излегувајќи од позната, воспоставена рамка. „Спротивно со обичните меѓународни договори, Договорот на ЕЕЗ има создадено сопствен правен систем, кој со влегување во сила на Договорот, стана интегрален дел од правните системи на земјите-членки, кој нивните судови се обврзани да го применуваат. Извршната сила на правото на Заедница не може да се разликува од една држава до друга во одбраната на последователните домашни закони, без притоа да се загрози постигнувањето на целите на Договорот“.

Или поедноставено, важноста на принципот на супрематија се согледува според тоа што по ратификација на договорите од Рим земјите-членки веќе немаа моќ „еднострано“ да создаваат закони кои се во спротивност со правниот поредок воспоставен од страна на договорите на ЕЕЗ. За Судот причината за овој правен поредок беше да се пронајде во системот изграден на реципроцитет принцип на лојалност и забрана на дискриминација. Ако во тој случај земјите-членки не можат повеќе да го променуваат правниот поредок утврден со договорите од Рим, тогаш ваквиот правен поредок на Заедницата има предност и супрематија над националните закони.

Во суштина, оваа доктрина им дава право на европските судии да го промовираат процесот на интеграција преку судски механизми, но во исто време, им го одзема правото на националните законодавци да донесуваат легислатива која е во спротивност со правото на Заедницата. Во овозможување на истото, според зборовите на Веилер (Weiller), судиите го заменија претходно доминантниот „супранационализам при одлучување (decisional supranationalism)“ со „ нормативен супранационализам (normative supranationalism)“. Односно, ЕСП овозможи да се надмине „политичката интеграција“ овозможувајќи „правна интеграција“.

По пресудата на *Costa vs ENEL*, ЕСП стекна можност самостојно да ја промовира европската интеграција, без притоа политиката да има одлучувачки фактор. Судот имаше овластувања да одлучува по секој член од Договорот, политичкото резонирање на земјите-членки имаше незначително влијание, додека правното резонирање и толкување беа доволни за да се постигне посакуваната деталност во интегративниот процес.

Оправданоста на принципот на супрематијата, ЕСП во пресудата на случајот *Costa vs ENEL*¹³ ја основа на следниве аргументи:¹⁴

1. *Договорен аргумент*, според кој супрематијата доаѓа како логичен чекор на договорот помеѓу членките основачи и сите нови членки да предадат дел од суверенитетот на Унијата и притоа да прифатат дека правниот систем на Унијата станува интегрален дел од сите национални права;
2. *Функционален аргумент*, според кој обезбедувањето на ефикасност и униформност на правото на ЕУ овозможува реализација на интеграцијата и соработката која беше замислена да се оствари преку формирање на Заедницата; со тоа, примарноста и супрематијата се појавуваат како нужност за реализација на поставените цели;
3. *Аналитички аргумент*, според кој се разјасни на начинот на кој правото на ЕУ станува дел од националниот правен систем (без потреба од усвојување на мерки за имплементација), а не и врз одлуката чие право (ЕУ или националното право) ќе има приоритет.

1.2.2. Случај 106/77 Државна финансиска администрација наспроти Симентал [1978] ECR 629

Исто како и во случајот со директниот ефект, каде што ЕСП додели примат на правото на Заедницата, и во случајот со супрематијата земјите-членки останаа затекнати кога ЕСП даде примат на ЕУ правото во секоја ситуација каде што постои несогласување со правото на земјите-членки. Ова особено се истакнува во случајот *Simmenthal*, спор во кој едната страна е фирмата *Simmenthal* чие пренесување на месо од Франција во Германија беше проследено со ветеринарна контрола на границата, за чие изведување трошоците беа покриени од фирмата. Истата побарала од италијанскиот судија *pretore*¹⁵ да бидат рефундирани трошоците, бидејќи тоа е спротивно на одредбите од ДЕЗ.

ЕСП во прелиминарната одлука до италијанските финансиски власти потврди дека ваквите дејствија се спротивни на правото на Заедницата. Но, ставот на италијанските власти беше дека национален закон не може да се поништи без притоа да биде прогласен за неуставен од страна

¹³ Случајот *Costa v ENEL* (Case 6/64, Flaminio Costa v ENEL [1964] ECR 585) достапен на следниот линк:
<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:61964CJ0006:EN:PDF>

¹⁴ De Burca Grainne, Craig Paul “EU law-text, materials and cases”, fifth edition, Oxford university press, 2011.

¹⁵ Инаку до 1988 година, *Pretore* се појавува како самостоен судија, на ранг на второстепен суд, чија јурисдикција е независна од Трибуналите т.е. судови со надлежност за граѓански и кривични судови.

на Уставниот суд на Италија. По оваа одлука, *pretore* повторно побара прелиминарна одлука на Европскиот суд на правдата.

ЕСП уште еднаш го потврди карактерот на правото на Заедницата, кое спречува практикување на правни дејствија од страна на земји-членки спротивни на правото на Заедницата, како и донесување на нови правни решенија кои се косат со правецот на движење на интеграцијата. Од наведеното, секој национален суд е должен при спроведување на правото на заедницата да ги обезбеди индивидуалните слободи загарантирани со него, и притоа да ги поништи сите национални одредби кои тоа го попречуваат.

Овој случај има големо практично и концепциско значење. Практично – бидејќи даде можност на поединецот своите доделени права како дел од Заедницата да ги бара преку Уставниот суд, туку и во пониска судска инстанца каде што се одвива спорот; а концепциски - бидејќи овозможи на националните судови директно да реагираат кога ќе согледаат неистоветност во националните и одредбите од Заедницата, што ја зголеми нивната јурисдикција *per se*.

Иако ова драстично поместување во толкувањето на правото на Заедницата еволутивно налагаше принципот на супрематија да биде правно регулиран во договорите, негово прво појавување беше во Уставниот договор, конкретно чл. I-6, но во Лисабонскиот договор е отстранет и заменет со **Декларација 17 во врска со примарноста**. Ваквата одлука е критикувана¹⁶ од следниве причини: се смета дека не е најоптималното посакувано решение, бидејќи остава простор најголем дел од националните судови да се сомневаат во примената на принципот на супрематија, кој доколку останеше непроменет во текстот како во Уставниот договор немаше да постојат забуни. Декларацијата 17 остава простор, да остане нејасно прашањето дали супрематијата се однесува и на националните уставни, покрај законските решенија. Декларацијата, но и целокупниот Лисабонски договор не даваат одговор дали ЕСП треба да се појави како финален арбитер во одлуката. Решението дадено во чл. 5(2) ДЕУ не е доволно. Според чл. 5(2) ДЕУ, Унијата постапува само во рамките на надлежностите што ѝ се пренесени од страна на земјите-членки во договорите за остварување на целите наведени во тие договори, додека надлежностите што не се пренесени на Унијата со договорите остануваат на земјите-членки.

¹⁶ De Burca Grainne, Craig Paul “EU law-text, materials and cases”, fifth edition, Oxford university press, 2011, стр. 266: Craig Paul “The constitutional treaty and sovereignty” in Kaddous and Auer (eds) “Les Principes Fondamentaux de la Constitution Européenne”, Dossier de droit Européenne 15, Helbing&Lichtenhahn, 2006, 117-134.

3. Темелните човекови права како општи принципи на ЕУ правото

Темелните човекови права како општи принципи на ЕУ правото се воспоставени од ЕСП и претставуваат дел од европскиот уставен поредок. Согласно со чл.6(3) ДЕУ: „Основните права, гарантирани во Европската конвенција за заштита на човековите права и основни слободи и како што произлегуваат од заедничките уставни традиции на земјите-членки претставуваат основни начела на правото на Унијата“.

Како може да се разберат „заедничките уставни традиции на земјите-членки“? Кој е тој заеднички корпус на права и слободи доволен за да креира традиција меѓу нив? Еден од начините е креирање минимум заеднички стандарди помеѓу членките, кој веројатно би бил извлечен по формулата на најмал заеднички содржател меѓу стандардите. Во ЕУ тоа е сериозен практичен проблем, бидејќи значи девалвирање на легитимитетот на оние стандарди кои се специфични и крупни за одредени членки, кои ја оправдуваат ЕУ девизата „различни меѓу еднаквите, еднакви во различностите“. Од друга страна, значи сведување на апсолутни права кои се само дел од оние општи стандарди, па постои опасност ЕСП да биде обвинет дека не ги сфаќа човековите права сериозно. Друг начин е креирање на максимум заеднички стандарди за кои постојат сериозни критики. Веилер (Weiler) овој пристап го смета за крајно рестриктивен при одлучување на јавниот и општ интерес. Максималистички пристап на човекови права ќе резултира со минималистички пристап кон европското управување со Унијата.¹⁷

Креирањето на традицијата не може да се реализира преку проста апликација на националните традиции, бидејќи тие општи принципи треба да бидат европски и независни од националните уставни. Но, во недостаток на пишани права и слободи во Заедницата, најподобен извор беа традициите присутни во меѓународните договори склучени со членките. Една од нив е Европската конвенција за човекови права. Таа, пак, подобна за сите членки, беше креација на друга организација, Советот на Европа. За потребите на Европската унија се создаде Повелбата за човекови права на ЕУ. Овие три елементи ги формираат изворите на човековите права. Истите не се преклопуваат, туку делуваат самостојно и се надополнуваат.

Судот на правдата настапува онаму каде што има правна празнина, недоволно прецизирање или нова област која треба да се регулира. Исто

¹⁷) Weiler J.H.H. “Fundamental rights and fundamental boundaries: On standards and values in the protection of human rights” “The constitution of Europe – Do the new clothes have an emperor?” Cambridge university press, 1999, 102-130.

така, неговата улога на „создавање“ право се согледува и во сите прашања поврзани со Унијата, независно дали треба да се истакне нејзината природа или да се реши прашање врзано со функционирањето.

Трите извори се по редослед наведени и во членот 6 ДЕУ: Повелбата за фундаменталните права на Европската унија - ст.1, чл.6; Европската конвенција за заштита на човековите права и основни слободи-ст. 2 и основните права кои произлегуваат од заедничките уставни традиции на земјите-членки- ст.3 од чл.6. Не е случајно што уставните традиции се наведени последни, бидејќи тие ги почитуваат претходните две.¹⁸

Со фактот што човековите правата во ЕУ се регулирани со два пишани и еден напишан извор е знак дека им се доделува централно место во европската уставност. Ако е тоа така, тогаш очекувано е Унијата да се движи во насока на обезбедување на централна позиционираност во политичкиот, економскиот и правниот мандат на Заедницата. Одредени инстанци сметаат дека човековите права се воведени постепено како граници на дискреција на наднационалните институции. Тие не ги менуваат целите, фокусот и активностите на правниот ред и агенда на институциите на Унијата.¹⁹ Присутни се и ставови кои тврдат дека основните права не се воведени во европскиот правен ред како највисоки уставни норми за да бидат суштински во низата функции на Заедницата, туку за да служат како алатка на Судот да ги протне економските цели на внатрешниот пазар²⁰.

Човековите права во ЕУ по Лисабонскиот договор се кодификувани во Повелбата за фундаментални права на ЕУ, регулирајќи ги достоинството, слободите, еднаквоста, солидарноста, граѓанските права. Составен дел е и Протоколот бр. 30 за примената на Повелбата за фундаменталните права на ЕУ кој се однесува на Полска и за Обединетото Кралство. Дискутабилно е дали Повелбата за фундаменталните права на Европската унија како *lex specialis*, наспроти Европската конвенција за човекови права како *lex generalis*, ги има идентификувано сите права и слободи или оваа листа континуирано ќе се дополнува? Дефинитивен одговор не постои, бидејќи евидентен е порастот на правата и слободите кои ги третира Европскиот

¹⁸) Поопширно појаснување околу трите извори од чл.6 во: Lenaerts K. "Respect for fundamental rights as a constitutional principles of the European union", Columbia journal of European law, vol.6, 2000; de Burca G, Craig P. "EU law-text material and cases", fifth edition, Oxford university press, 2011, ch.11; Schütze R. "European constitutional law", Cambridge university press, 2012, ch.12.

¹⁹) Bogdandy A. "The European union as a human rights organization? Human rights and the core of the European union" Common market law review, 37, 2000, 1307.

²⁰) Koskeniemi M. "The effect of rights on political culture", in P.Alston, M.Bustelo and Heenan (eds), "The EU and the human rights", Oxford university press, 1999.

суд на правдата.

Издвоените случаи обработени подолу кои се наведуваат како пример се само дел од оние што овозможиле темелните човековите права да станат дел од општите принципи во правниот систем на Европската унија.

3.1. Случај Шмитбергер 112/00²¹

Сепак, Европскиот суд на правдата во случајот *Шмитбергер* - 112/00 за првпат ја стави во преден план потребата од заштита на основните човекови права за да се оправда ограничувањето на слободното движење на стоки како една од фундаменталните слободи во Договорот за ЕЗ.

Во овој случај, тужителот (Schmidberger) е германска транспортна компанија за превоз на дрво и челик меѓу Германија и Италија. Притоа, неговите камиони го користеле автопатот Бренер преку австриските Алпи, што е основен трансалпски пат за тешки товарни возила кои патуваат помеѓу Италија и северна Европа и важен дел од трансевропската транспортна мрежа. Во мај 1998 година “Transitforum Австрија Тирол”, лоби-група за животна средина, извести за својата намера да одржи демонстрација на делот на Бренер автопатот, блокирајќи го патот за 28 часа на 12-13 јуни 1998 година. Целите на демонстрација беа во суштина да бараат зајакнување на законските мерки со цел да се ограничи и да се намали сообраќајот на тешки товарни возила на автопатот што ќе го намали загадувањето во тој регион. Австриските власти ги одобрија демонстрациите, а во поддршка на намалување на загадувањето соработуваа со организаторите промовирајќи ги брзите возови како алтернативен сообраќај. Демонстрациите предизвикаа комплетно затворање на автопатот околу триесет часа. Меѓутоа, за тешките товарни возила, отежнатите околности наложија попречување на движење на автопатот, дури за четири последователни дена.

Шмитбергер (Schmidberger) покрена постапка пред австриските судови против државата наведувајќи дека со дозволување да се затвори патот, властите оневозможиле слободно движење на стоки во согласност со чл. 28 од ДЕЗ, со што се одговорни за штетата на компанијата која била спречена да ги оперира своите возила по нормален пат. Во своја одбрана, Австрија пак тврди дека властите презеле разумна одлука по проценување на различните интереси на вклучените страни.

Високиот регионален суд од Инсбрук, Австрија, надлежна судска

²¹⁾ C-112/00 *Schmidberger*, 2003 година (р.80).

инстанца за случајот, го упати до Европскиот суд на правдата за прелиминарна пресуда, според член 234 ДЕЗ. Се покрена прашањето за тоа дали принципот на слободно движење на стоки загарантиран од страна на ДЕЗ е преседан за основните човекови права во правото на Заедницата наспроти слободата на изразување и слободата на собирање од чл. 10 и 11 од Европската конвенција за човекови права. Се појавија две важни прашања: првото, за предизвикот на австриската влада за допуштање активности кои попречуваат определени права, како во случајот правото на слободно движење на стоки; и второто, кое се однесува на одговорноста на земјата-членка во врска со штета причинета на поединци како резултат на повреда на правото на Заедницата.

При решавањето на првото прашање, Европскиот суд на правдата мораше да одлучи дали демонстрациите на автопатот Бренер претставуваат ограничување на слободното движење на стоки. Судот истакна дека оваа слобода е еден од основните принципи на Заедницата, наведени во членовите 3, 14 и 28, 29, 30 до 31 од ДЕЗ. Судот појасни дека овие одредби од Договорот не само што забрануваат рестриктивни мерки кои ги ограничуваат земјите-членки туку, исто така, налагаат усвојување на мерки неопходни за отстранување на пречките при слободно движење, кои не се предизвикани од државата. Според Судот, членовите 28 и 29 од Договорот со кои се забрануваат квантитативни ограничувања на увозот и извозот, но и другите мерки со еквивалентен ефект бараат од земјите-членки не само да се воздржат од донесување мерки кои би ја попречиле трговијата, туку исто така да ги преземат сите неопходни и соодветни мерки за да осигураат слободно движење на стоки во рамките на Заедницата. Во конкретниот случај би се разгледувало дали ограничувањата влијаат на протокот на увоз или извоз или врз транзитот на стоки, особено кога станува збор за голем транзитен пат како автопатот Бренер.

Во такви околности, Судот констатира дека неуспехот на земја-членка да забрани демонстрации на голем транзитен пат кој притоа ќе биде затворен за речиси 30 часа ја ограничува трговијата во Заедницата со стоки и е спротивен со обврските на земја-членка кои произлегуваат од Договорот, освен ако неуспехот да се забрани демонстрациите би можеле да бидат објективно оправдани.

Во случајот *Шмитбергер* (Schmidberger) се покажаа како оправдани. Објаснувањето е следно: иако заштита на здравјето и животната средина во алпскиот регионот е важно, главното прашање се однесуваше на судирот помеѓу интересите околу заштитата на животната средина и слободното движење на стоки. Судот се согласи дека заштитата на животната средина

и здравјето на луѓето би можеле, под одредени услови, да претставуваат легитимна цел од јавен интерес што би го оправдало ограничувањето на основните слободи. Но, во конкретниот случај тоа беше резултатот, а главната цел беше почитување на правото на демонстрантите, слобода на изразување и слобода на собирање.

Судот констатира дека фундаменталните права се интегрален дел на општите принципи на правото инспирирајќи се од уставните традиции заеднички за земјите-членки и од меѓународните договори за заштита на човековите права со кои земјите-членки имаат соработувано или се потписнички. Судот, исто така, истакна дека принципите се потврдени во преамбулата на Единствениот европски акт (Службен весник на ЕУ бр. L 169 од 29 June 1987) и во член 6 од Договорот за Европската унија, во кој се наведува дека „Унијата ќе ги почитува основните човекови права, кои се гарантирани со Европската конвенција за човекови права, кои се резултат на уставните традиции заеднички за земјите-членки, како основни принципи на правото на Заедницата“. Оттука, како резултат на тоа, Европскиот суд на правдата истакна дека овозможувањето на демонстрациите од властите на земјата-членка во наведените околности не е во спротивност со Договорот за ЕЗ, бидејќи националните власти, не можеа да ја постигнат легитимната цел на демонстрациите со помалку рестриктивни мерки за трговијата во Заедницата.

3.2. Случај 29/69 Стаудер vs градот Улм [1969] ECR 419

Во случајот *Stauder* (Case 29/69 *Stauder v Cuty of Ulm* [1969]) се работи за одлука на Комисијата на европските заедници од 1969 година, која дозволува продажба на путер по намалена цена за корисници под одреден праг на благосостојба во општеството. Системот на препознавање на корисниците е преку откривање на нивниот идентитет пред продавачите. Поради оваа одлука, г. Stauder поднесува уставна тужба до германскиот Федерален уставен суд за прекршување на, *inter alia*, членовите 1 (човеково достоинство) и 3 (еднаков пристап до правото) од Германскиот основен закон. Тој, исто така, поднесе и тужба до градот Улм до Управниот суд, надлежен за тој реон, за отстранување на спорната одредба, сметајќи дека со неа, се нарушува основното човеково достоинство загарантирано со устав.

Судот нагласи дека одлуката на Комисијата е донесена во спротивност со основните права предвидени во Германскиот основен закон. Истакна дека основните права како основни принципи на правото на Заедницата се автономни и независни од одредени принципи кои се

заштитени со уставните закони на одделни земји-членки. Но, исто така, истакна и дека овие основни права како основни принципи на правото на ЕУ се вкоренети во националните правни култури и одразуваат уставните традиции на земјите-членки.

Важноста на овој случај не е во крајниот исход на пресудата²², туку фактот што за прв пат човековите права беа споменати во конотација на „фундаментални човекови права кои се содржани во општите принципи на правото на Заедницата и заштитени од страна на Судот“ (став 6 од пресудата на Судот).

Во принцип, донесувањето на одлука адресирана до сите членки наложуваше униформност на примена во не така големата европска заедница, каде што се одвиваше спорот. Затоа и беше неможно толкувањето на одлуката да биде изолирано за одредени држави. Се сметаше дека овие одлуки при донесувањето водат грижа да бидат општоприфатени и полезни во крајната цел од сите членки.

3.3. Случај 11/70 Меѓународна корпорација vs увоз и снабдување точка за жито и сточна храна²³

Во оваа одлука, Судот исчекори подалеку од Stauder поставувајќи ги човековите права како интегрален дел од општите принципи на правото заштитетни од Европскиот суд на правдата. Почитувањето на тие права, инспирирано од уставните традиции заеднички на земјите-членки, мора да биде обезбедено во рамки на структурите и целите на Заедницата.

Internationale Handelsgesellschaft mbH, импорт-експорт компанија сместена во Франфуркт, Германија, се стекна со лиценца за трговија со пченка со рок на траење. Во согласност со Регулацијата 120/67/ЕЕЗ на Советот за организација на заедничкиот пазар на житарки, лиценцата беше условена да ја продолжи својата важност по поднесување на депозит за вкупната количина извезена пченка. Кога фирмата Internationale Handelsgesellschaft не успеа да го спроведе целокупниот извоз во условениот период, службата за регулирање на депозитот побара да се задржи дел од депозитот во висина од нетргуваната пченка согласно

²²⁾ Според која патем, Судот воспоставувањето на мерките за купување поевтин путер не го протолкува како основа за прекршување на човековите права, туку како оправдана мерка за постигнување на крајната економска цел и ефикасност на заедничкиот пазар, претходно зајакната со одлука на Комисијата за методи на спроведување на купоните на домашниот пазар во земјите-членки.

²³⁾ Оригинален назив: Case 11/70 Internationale Handelsgesellschaft v Einfuhr und Vorratstelle für Getreide und Futtermittel, [1970] ECR 1125.

со одредбите на Регулативата. Во неможност проблемот да биде решен спогодбено, страните се обраќаат до управниот суд на реонот, кој пак побара толкување на чл.177 ЕЕЗ од Европскиот суд на правдата и мислење за прашањето: Дали обврската за извоз, наведена во спорната регулатива е легална и покрај условениот извоз како депозит доколку не се извршат обврските од извозот?

Ставот на Европскиот суд на правдата е дека не постои прекршување на засегнатите права, со оглед на тоа што при воведување на рестрикциите е запазен принципот на пропорционалност, а со тоа и мерките се во согласност со општиот интерес. Тој истакна дека прашањето за евентуално прекршување на основните права од мерка донесена од институциите на Европската заедница мора да се оценува само во контекст на правото на Заедницата. Воведувањето на посебни критериуми кои произлегуваат од законодавството или уставно право на одредена земја-членка ќе наштетат на материјалното единство и ефикасноста на правото на Заедницата, односно ќе доведат до неизбежно уништување на единството на заедничкиот пазар и до загрозување на кохезија на Заедницата.

3.4. Случај 4/73 Нолд vs Комисијата [1974] ECR 491

Случајот Nold C-4/73 од 1974 година се иницира со барање за поништување на Одлука на Комисијата од 21 декември 1972 година, со која се одобруваат нови услови во производството, трговијата и бизнисот со јаглен. Регулативата е наменета да се рационализира и модернизира производството и дистрибуцијата, налагајќи на најголемиот германски национален производител на јаглен да продава само на набавувачи кои се подготвени да склучат договори за набавка на јаглен во времетраење од две години. Г.Нолд, кој лично развивал бизнис во областа на јаглен, не можејќи да го плати овој квантитет во наведените количини, тврди дека регулативата ја лиши секоја негова можност да продолжи со сопствениот бизнис, со тоа кршејќи го правото на сопственост и правото на слободно ангажирање во одредена професијата.

Во пресудата од 14 мај 1974 година за случајот Nold, ECR 491, Судот е на став дека фундаменталните права претставуваат составен дел на општите принципи на правото. Во заштитата на тие права, Судот е обврзан да ја влечи својата инспирација од уставните традиции заеднички за земјите-членки, така што мерки кои не се во согласност со основните права признаени од страна на уставите на државите се неприфатливи во Заедницата и дека на сличен начин, меѓународните договори за заштита на човековите права на кои земјите-членки имаат соработувано или на

кои тие се потписници може да обезбедат насоки кои треба да се следат во рамките на правото на Заедницата. Овој став понатаму беше прифатен и изнесен во заедничка декларација на Европскиот парламент, Советот и Комисијата кои на 5 април 1977 година, кои навраќајќи се на судската пракса на Судо, се осврнаа на правата загарантирани со уставите на земјите-членки од една страна и на Европската конвенција за заштита на човековите права и основни слободи од 4 ноември 1950 год. од друга страна.

И покрај тоа што имаше практика на усвојување на одлуки врз основа на супрематија на правото на Заедницата, во овој случај Судот ја заснова својата одлука повикувајќи се на уставните одредби на земјите-членки кои се однесуваат на заштита на основните права.

Случајот *Nold* е уште еден случај на признавање на човековите права како општи принципи кои се појавуваат не само во заедничките национални уставни традиции, туку и во меѓународните договори за човекови права. Така основните права го зголемија своето значење како последица на развојот на општите принципи на ЕУ правото.

3.5. Случај 44/79 Хајер vs Земјиштето кај Рајнска област-Пфалц (Hauer vs Land Rheinland-Pfalz) [1979] ECR 3727

Г-ѓа Хајер е сопственик на парцела земјиште во областа Bad Dürkheim во Германија. Таа побара од управниот суд во реонот да ѝ се додели лиценца за одгледување посебен вид на грозје за производство на вино на земјиштето кое таа го поседуваше. Административните власти го одбија нејзиното барање врз основа на неподобност на конкретно тоа земјиште за одгледување на конкретниот тип грозје, согласно со чл.1(2) од Винарскиот акт. Таа поднесе приговор против одлуката. Приговорот беше одбиен, во исто време повикувајќи се покрај на националните акти и на Регулатива која во интерес на одржливост и постепен развој на внатрешниот пазар се донесе на ниво на Заедницата. Регулативата, во рамките на својата надлежност предвидуваше забрана за сите нови засади на грозје за производство на вино во таа област на државата во наредите 2 години заради обезбедување рамномерност во пазарот на производство на грозје во границите на заедничкиот европски пазар. Г-ѓа Хајер повторно поднесе приговор и против оваа одлука, тврдејќи дека овластувањето кое бара да ѝ се додели домашните власти можат да го доделат пред Регулативата да стапи во сила. Како второ, таа исто така ја оспори легитимноста на ваквата регулатива. Нелегитимноста е оспорена поради тоа што одредбите од регулативта се спротивни на чл.12 и 14 од

Германскиот основен закон, со кои се гарантира правото на сопственост (и во тие рамки слободен избор на дејност при експлоатирање на истото од страна на сопственикот) и правото на слободен избор на професија и дејност (оспорувајќи ја забраната таа да ја врши оваа дејност).

Судот беше повикан да се изјасни по две прелиминарните прашања: 1) да го толкува чл.2 од Регулативата на Советот 1162/76/ЕЕЗ која се однесуваше на мерките дизајнирани за приспособување на растот на грозје согласно со потребите на пазарот, изменет со Регулативата 2776/78/ЕЕЗ на Советот и 2) да го толкува чл.1 од Винарскиот акт на Германија.

Тргувајќи од почитувањето на традиционалните уставни практики, ставот на Судот е донесен по споредбена анализа на тогашните девет членки на Заедницата. Сите тие го регулираа прашањето за сопственост, во полза на општиот интерес и за потребите на Заедницата. Ваквиот едногласен став на членките не е случаен, бидејќи во тој период на развој на Европската заедница се забележува тенденција правото на Заедницата да се наметне како право кое се грижи за општиот интерес на внатрешниот пазар. Затоа, сите прашања во врска со непочитување на одредени права регулирани во акти на институциите на Заедницата, да се решаваат во полза на Заедницата.

Како што Судот истакна и претходно во својата пресуда од 1970 година, во случајот *Internationale Handelsgesellschaft*, прашањето од евентуално прекршување на основните права од мерка на Европската заедница може да се оценува само во контекст на правото на Заедницата. Секое издвојување на посебни критериуми кои произлегуваат од законодавството на одредени земји-членки ќе оневозможи материјално единство и ефикасност на правото на Заедницата, што би довело до уништување на единството на заедничкиот пазар и загрозување на кохезија на Заедницата.

Оттука, логична е одлуката на Судот кој ја прогласи Регулативата за општо применлива на целата територија без разлика на подобноста на земјиштето или, пак, дејноста на сопственикот. Како и во претходните случаи и тука човековите права се издигнаа на ранг на општи принцип на правото на Заедницата.

Покрај тоа Судот го истакна и ретроактивното дејство на Регулативата на Советот 1162/76/ЕЕЗ, со што се примени врз сите подносителите на апликации за доделување овластување, поднесени пред нејзино стапување во сила.

Ограничувањата наметнати од страна на регулативата одговараат на целите од општ интерес кои се изведени од страна на Заедницата и дека тие

не претставуваат несразмерно и нетолерантно мешање во имотните права на сопственикот. Забраната за нови засади на грозје за период временски ограничен со Регулативата бр. 1162/76, беше оправдано со целите од општ интерес изведени од страна на Заедницата и тоа намалувањето на вишоците од производството и преструктурирањето на Европската винска индустрија. Затоа, во пресудата на судот е истакната дека не ја повредува суштината на правото на сопственост.

Заклучни согледувања

Интеграцијата го усложнува формалното и материјалното разбирање на Заедницата/Унијата. Ревидирањето и адаптирањето на договорите помеѓу 6 до денешните 28 земји-членки драстично ја менува процедурата на усогласување на правните системи помеѓу членките и Унијата. Во мноштвото правни акти се појави *потреба од издвојување на оние одредби кои се од витално, суштинско значење* во ЕУ правото. Ова е со цел да се олесни дискрепанцата која неизбежно се наметна како последица на различноста во правното резонирање на големиот број членки.

Од истите причини се појави потреба од постоење на морално-етички вредности, кои со тек на време станаа *spiritus movens* на ЕУ, основната честичка во јадрото на Унијата. Принципите се преименуваа во вредности со што се истакна социјалниот момент на припадност – вредност. Нормите сами по себе не се доволни, бидејќи тие се цел сама на себе, принципите и вредностите се одраз на социјалната реалност, како што е на пример идентитетот кој претставува неизбежен елемент во европската уставност.

Се зајакнува улогата на Европскиот суд на правдата кој од почетокот на интеграцијата успеа да го наметне својот авторитет преку градење на прецеденти, за подоцна да стане главна институција која ги „пополнува правните празнини“ во примарното право на Унијата.

Користена литература

- Arnall, Anthony, *The European Union and its Court of Justice*, Oxford EC Law Library, p.35, 1999 ;
Bernitz, Ulf; Nergelius Joakim, *General principles of European community law, European monograph*, Kluwer, 25, 2nd edition, 2000 ;
Bernitz, Ulf; Nergelius, Joakim; Cardner, Cecilia, *General principles of EU law in a process of development*, European monographs, Kluwer, 62, 2008;

- Bogdandy, von Armin; Jürgen, Bast (ed.), *Principles of European constitutional law*, Hart publishing, 2nd revised edition, p.13, 2010 ;
- Bogdandy, von Armin, *The European union as a human rights organization? Human rights and the core of the European union*, Common market law review, 37, 1307, 2000 ;
- Dann, Philipp, *Thoughts on a methodology of European Constitutional law*, German Law Journal, Vol. 06 No. 11, Special Issue – Unity of the European Constitution ;
- De Burca, Grainne, *The ECJ and the international legal order* in Weiler J.H.H and Grainne de Burca, *The worlds of European constitutionalism*, Cambridge university press, 2011
- Francisco, Balaguer Callejón, *The relations between the EU court of justice and the constitutional courts of the member states* во Blanke Hermann-Josef, Mangiameli Stelio (ed.) *The European union after Lisbon – constitutional basis, economic order and external action*, Springer, 2012
- Groussot, Xavier, *General principles of community law*, European law publishing, 2006 ;
- Skaric, Svetomir, *Le droit constitutionnel européen - Nouvelle branche du droit*, VII Congrès mondial de l’AIDC, Athènes - Grèce, 11 - 15 june 2007 ;
- Trimidas, Takis, *The general principles of law*, Oxford, 2nd ed, 2006 ;
- Trimidas, Takis, *Primacy, fundamental rights and the search for legitimacy* in Maduro and Azoulai (eds.), „The past and future of EU law”, Hart publishing, 2010 ;
- Weiler, Joseph Halevi Horowitz, *Fundamental rights and fundamental boundaries: On standards and values in the protection of human rights, The constitution of Europe – Do the new clothes have an emperor?*, Cambridge university press, 1999.